

SƏBUHİ İBRAHİMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

“MƏZAHİR ƏL-ƏNVAR” ƏSƏRİNİN PALEOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsərinin paleoqrafik xüsusiyyətləri araşdırılmış və geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

Onun yaradıcılıq fəaliyyəti ilə bağlı yazdığı “Məzahir əl-Ənvar” əsəri məzmun etibarilə təhlil olunmuş və kitabın yazılma tarixi, həcmi, xətt nümunəsi, dili, katibi və ya nəşriyyatın adı, ölçüsü, həcmi və harada çap olunması, mürəkkəbi və s. haqqında araşdırmalar aparılmış və müəyyən nəticələr əldə olunmuşdur.

Açar sözlər: *Naxçıvan, əlyazma, mətn, paleoqrafiya, xüsusiyyət.*

Naxçıvana dair əlyazmaların öyrənilməsi və tədqiq edilərək nəşr olunub müasir nəşillərə çatdırılması AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunun əməkdaşlarının qarşısında duran ən aktual və zəruri məsələlərdən biridir. Bunun üçün isə yazılı abidələrin tədqiqi ilə bağlı elmi axtarışları genişləndirmək tələb olunur. Belə ki, bütöv Azərbaycanda olduğu kimi, Naxçıvanda da müsəlman mədəniyyətinin kökləri VII əsrə gedib çıxır. Həmin əsrin ikinci yarısından başlayaraq, xilafətin müxtəlif elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzlərində məskunlaşan Naxçıvanın görkəmli nümayəndələri öz əsərlərini ərəb dilində qələmə almış, qədim Naxçıvanın öz ərazisində yaşayan müəlliflər isə yalnız X əsrdən etibarən ərəbcə yazıb-yaratmağa başlamışlar. Sonralar tarixi şəraitin dəyişməsi Naxçıvan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin zənginləşməsinə, ərəb dili ilə yanaşı, fars və türk dillərində yazılmış ədəbi sahənin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinə qədər bəzi müəlliflər əsərlərini həm ərəb, fars dillərində, həm də türk dilində yazılmasına üstünlük vermişlər. Bu əsərlərdən biri də XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsəridir. Müəllifin qələmə aldığı “Məzahir əl-Ənvar” (Nurların zahir olduğu yerlər) əsəri 1319 h.q. (miladi – 1898) tarixində daşbasma üsulu ilə çap edilmişdir.

Təəssüf ki, bu vaxta qədər XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsəri tədqiq edilməmişdir. Adı “Məhəmməd ibn Məshədi Baba bin Bayraməli Naxçıvani-Kəngərli” [4, s. 3] kimi çəkilən müəllif Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur.

H.M.Naxçıvanının kitablarında müəllifin tərcümeyi-halı göstərilməsə də, el ərazisində onun maarifçilik ənənələrindən və yeyirxahlığından geniş danışmışlar. Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani ilk növbədə öz zəngin yaradıcılığını milli-mənəvi dəyərlər əsasında quraraq inkişaf etdirmişdir. Onun dərin düşüncələri, maarifçilik ənənələri, fəlsəfi duyğuları, bilik və bacarığı dövrünün ən dərin qatlarına nüfuz etmiş, yeni-yeni elmi kəşflərin, dəyərli kitabların, qiymətli əsərlərin yazılmasına səbəb olmuşdur. Hələlik yaradıcılıq fəaliyyətində onun beş əsas kitabı daha da diqqəti cəlb edir.

Məzhahir al-Ənvar əsərinin əvvəli

Məzhahir al-Ənvar əsərinin sonu

Müəllifin qələmə aldığı digər əsərlər də mahiyyət etibarilə dərin düşüncələri özündə ehtiva etməklə dövrünün müsəlman təhsili istiqamətində zəruri hesab edilən məsələləri və ehkamları özündə təzahür etdirir. "Səhab əd-Dümmü" (Buludların göz yaşları) [3], 1309 h. q. (miladi – 1887), "Kəşkül ən-Nur" (Nur qabı) [4], 1312 h. q. (miladi – 1892), "Dürrət əl-Əbrar" (Söylənilməmiş inci sözlər) [2], 1315 h. q. (miladi – 1894), "Qürət əl-Əbsar" (Gözlərin nuru) [1], 1317 h. q. (miladi 1896).

Mədəniyyət xəzinəsinin qiymətli qaynaqlarından olan əlyazmalar keçmişin ədəbi tarixinin müasirlərimizə çatdırılmasında, onların maarifləndirməsində misilsiz rola malikdir. Bu baxımdan, klassik Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, o cümlədən Naxçıvan sair və yazıçıların əsərlərini araşdırıb xalqa çatdırmaq qarşıda duran mühüm məsələlərdəndir. Bu baxımdan da tədqiqatə calb edilmiş Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin "Məzhahir əl-Ənvar" əsəri mahiyyət etibarilə dərin düşüncələri ifadə etməklə dövrünün müsəlman təhsili istiqamətində zəruri hesab edilən məsələləri və ehkamları özündə təzahür etdirən əsas mənbələrdən biridir. Bununla yanaşı əsərdə Naxçıvanla bağlı bir neçə tarixi hədisənin əlamətdar birt fakt olduğunu müşahidə edirik.

Əsərin məzmunu: XIX əsrin axırı – XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan vədisində şəriət hüquqlarının yayılması və mənimənilməsi üçün istifadə edilən ən dəyərli məlumatlar haqqında: Təmizlik, paklıq, halal, haram, düzlük, bərabərlik, məntiqli təfəkkürün formalaşması, Vəhdət-i-vücd, Vacibul-vücd və mümkün-vücd nəzariyyoları barədə məlumat verilməlidir. H.M.Naxçıvani demək olar ki, əsərin əksər hissəsini fiqh elminə aid olmaqla bərabər, hədis, kəlam, fəlsəfə və əqidə kimi fərqli elm sahələri ilə bağlı mövzularından da söz etmişdir.

AMEA NB Əlyazmalar Fondu. B-169 - /296:

Cild: Qalın kardon.

Kağız: Çox əlverişli, noxudu tonlu ağ-sarımtıl rəngli incə kağız.

Yazı: Nastəliq, farsca, əsasən qura mərəkəkbə yazılmış, baş yazı, başlıqların adları isə böyük qara ilə yazılmışdır.

Vərəq sayı: 260 vr.

Ölçülər: 16 x 21 mm.

Sətir sayı: 19 st.

Katib: Bölli deyil.

Köçürülmə tarixi: 1317 h. q.

Başlangıç: Bismillahir-rəhmanir-rəhim...

Sonu: ...xəbirun, bəsinun.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin bu əsəri elmi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kitabda əsasən müsəlman fəlsəfi fikirlərinin yer aldığınnı şahidi oluruk.

Müəllif milli-mənəvi dəyərlərimizi, milli mədəniyyətimizi, fəlsəfi dünyagörüşümüzü, həmçinin mədəni irsimizi şərh etmişdir.

Əsərdə hər bir səhifənin yuxarı hissəsində xüsusi formada işlənmiş damaların içərisində qara rənglə nəstəliq xətti ilə mətnlərin mövzusu yazılmış və səhifələrin kənarlarında mövzuya aid bəzi sözlər yazılmışdır.

Müəllif əsərdə Naxçıvan ictimai mühitinin saf və sağlam tərzdə formalaşmasını, məntiqli elmi idrakə söykənəkə davranmağı, təfəkkür metodunun bir çox səhələrinə, mənəvi-ruhi sferanın və s. inkişaf etdirilməsi məqsədilə çox dərün və eyni zamanda maraqlı mənbələərə müraciət etmişdir. Əsərdə yaşanan elmi-fəlsəfi hisslər və ağıln təzahürü sarılmazdır.

Həmçinin Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani müstəqil Azərbaycanda siyasi elitanın ideali kimi maarifçi xarakter daşımışdır. XX əsrin əvvəllərində türk dünyasının görkəmli simaları Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Əfçani və başqaları kimi, o da türkçülük, islamçılıq və müasirlik fikirləri ilə milli ideyanın önəmənçilik istiqamətində formalaşmasına mühüm ideoloji-fəlsəfi töhfələr verməyə çalışmışdır.

Elə bu baxımdan da yanaşdığımız mövzu müəllifin bu əsərdə fəlsəfi fikirlərin önəmli olması ilə yanaşı, həmçinin islamşünaslıq elmi üçün dəyərli fəlsəfi kontekstində verilməsi və əsaslandırılmışdır. H.M.Naxçıvaninin bu əsəri mahiyyət etibarilə dərin düşüncələri ifadə etməklə dövrünün müsəlman təhsili istiqamətində zəruri hesab edilən məsələləri və ehkamları özündə təzahür etdirir. Müəllif bu əsərin böyük İslam alimlərinin yaratdığı əsərlər sırasında görməyi arzu etmişdir. Belə ki, müəllif adını "Mərhum Əlləməyi Hilli, Şeyx Səduq, Şeyx Mufid, Əlləmə Moclisi, Müühəqq Ərdəbili və başqaları kimi öz əmlərində Peyğəmbər əleyhis-salamın şəritinə əsaslanaraq hökmlərin verilməsi şəxslər sırasına daxil etmişdir" [5, s. 6].

Həmçinin müəllif yanaşdığı Vacibul-vücd haqqında görüşlərini və mülahizələrini əlavə etmiş, Sifati-sübütüyyə və Sifati-səlbüyyə anlayışlarını təhili etməyə çalışmış və bunu misallarla və dalillərlə isbat etmişdir.

Bu yanaşmalar göstərir ki, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin "Məzhahir əl-Ənvar" əsərinin paleoqrafik xüsusiyyətləri nənki Azərbaycan mətnşünaslığı elminin mənzərəsi ilə, eləcə də Naxçıvan mədəniyyət və ədəbiyyat tarixinin bəzi məsələləri ilə bağlı xüsusən, elmi, fəlsəfi və dənşünaslıq istiqamətində mühüm nəticələrlə tanış olmağa imkan yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. نخجوانی حاج ملا محمد قرة ایصار 1318 ه.ق. 546 ص
2. نخجوانی حاج ملا محمد درة الارار 1315 ه.ق. 377 ص
3. نخجوانی حاج ملا محمد حساب الذموع 1295 ه.ق. 492 ص
4. نخجوانی حاج ملا محمد كشكول النور 1312 ه.ق. 560 ص
5. نخجوانی حاج ملا محمد مزاهر الانوار 1317 ه.ق. 260 ص

ПАЛЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
«МЕЗАХИР АЛЬ-АНВАР»

В статье исследованы и подробно проанализированы палеографические особенности произведения «Мезахир аль-Анвар», созданного Хаджи Моллой Мухаммедом Нахчывани, который жил и творил в конце XIX-начале XX веков.

В связи с его творческой деятельностью рассмотрено содержание написанного им произведения «Мезахир аль-Анвар», проведено исследование даты написания книги, ее объема, типа шрифта, языка, имени писца и названия издательства, размера, объема и места издания, вида чернил и так далее, и получены определенные результаты.

Ключевые слова: *Нахчыван, рукопись, текст, палеография, особенность.*

Sabuhi İbrahimov

PALEOGRAPHIC FEATURES OF THE WORK “MEZAHIR AL-ANWAR”

The paper studies and analyzes in detail the paleographic features of the work “Mezahir al-Anwar”, created by Haji Mullah Mohammed Nakhchivani, who lived and worked in the late XIX-early XX centuries.

In connection with his creative activity, the content of his “Mezahir al-Anwar” work has been considered, the date of writing, the book’s volume, font type, language, its scribe’s publisher’s names, size, volume and place of publication, type of ink and so on have been studied, and certain results have been obtained.

Keywords: *Nakhchivan, manuscript, text, paleography, feature.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)